

ODOBESCU ȘI CLASICISMUL

DE

MARIA MARINESCU-HIMU

Sesiunea de comunicări organizată de Societatea de studii clasice la Iași (mai 1965) ne-a oferit prilejul aducerii aminte a unei împliniri importante calendaristice: este vorba de o dată care a marcat un imbold serios pentru răspîndirea culturii greco-romane prin înzestrarea literaturii noastre cu bogate tălmăciri din autori greci și latini.

Imboldul prim și inițiativa aparțin lui Evanghelie Zapas, un grec trăitor în România, care în februarie 1860 pune la dispoziția statului român 800 de galbeni destinați la « dare de premii pentru cea mai reușită tălmăcire din clasici ».

Inițiativa aceasta a fost încununată de un decret domnesc pentru decernarea unor premii substanțiale pentru atari manifestări. Așa, de pildă, pentru anul 1863—1864 decretul domnesc prevedea ca « obiectul premiului să fie cea mai bună traducere din cartea I-a a *Eneidei* lui Vergiliu, în versuri, iară pentru anii viitori obiectul fiecărui premiu să se aducă la cunoștința noastră spre aprobare o dată cu rezultatul anului precedent ¹ ».

Cel ce contrasemna decretul lui Ioan Cuza era Alexandru Odobescu, în calitatea lui de ministru al cultelor, și el fusese inițiatorul zelos al acestui act. Prevederile « decretului domnesc » aveau să fie însușite cu căldură, în 1866, de « Societatea Academică Română ». Propunînd la început unul sau două premii anuale, s-a ajuns ca la dezbaterile sesiunii din 1871 ale Societății Academice, V. A. Urechia să propună instituirea unui program de concursuri și a unor premii pentru tălmăcirea operelor lui Sallustius, T. Livius, Cicero, Polybiu, Dionys din Halicarnas, Dio Cassius, Plutarh, Herodot și Lucian². Premiul urma să fie de 10 galbeni pentru 20 de pagini, considerate ca pagini de probă. Autorul celei mai reușite probe de traducere avea să fie invitat de « Societate » să facă traducerea autorului întreg, obligîndu-l să dea 200 de pagini pe an. Autorul a cărui operă depășea 500 de pagini urma să fie distribuit la mai mulți traducători, care s-ar fi distins la concurs ³.

Lucrările, dezbaterile, examinările probelor prezentate și rapoartele încheiate pentru întreaga serie de lucrări prezentate la concurs se datorează exclusiv lui Alexandru Odobescu. Rapoartele, în special, reprezintă o întreagă teorie privind modalitatea tălmăcirii scriitorilor antici în românește, și scot în evidență răsunetul și influența avută asupra tinerei noastre culturi.

Rapoartele prezentate au constituit obiectul unui studiu din partea profesorului Nicolae Lascu, de la Universitatea din Cluj, din ele desprinzîndu-se principii valabile și astăzi pentru

¹ N. Lascu, *Academia Română și traducерile din clasicii antici*, în AISC, V, 1944—1948, 1949, p. 140.

² *Op. cit.*, p. 141.

³ *Analele Academiei Române*, tom. IV, 1871, p. 104.

înțelegerea fenomenului literar antic, ca și pentru modalitatea transpunerii gândirii antice în limbile moderne ⁴. « Mai întâi, recomandă Odobescu, se cere ca traducătorii să se pătrundă bine de înțelesul autorului ce le stă în față, fără să nesocotească nici una din nuanțele uneori foarte delicate ale cuvintelor și ale frazelor, apoi, ca ei să se silească a reprezenta pe românește în mod clar și cu fidelitate atât înțelesul general al frazelor și al cuvintelor cât și toată acea minunată varietate de nuanțe, care sînt podoaba cea mai admirabilă a frumoaselor și măiestritelor limbi antice; în fine, se cere ca tălmăcitorii să nu se piardă și să nu se risipească cu totul în acea strămutare a materiei, a ideilor și a impresiunilor străine pe românie, caracterele care constituiesc însăși originalitatea limbii noastre. . . în cîteva cuvinte, să nu nesocotească nici calitățile, nici virtutea, nici farmecul ei propriu ».

Trecind la problema redării în românește a autorului antic, Odobescu recunoaște că aici traducătorul întâmpină dificultățile cele mai mari; lupta se arată grea și periculoasă, deoarece el are la îndemină « o armă slabă, imperfectă și stingace ». Odobescu se referă la posibilitățile, fără îndoială, de atunci ale limbii române, pe care le caracterizează prin cuvintele « acea nestatornică flexibilitate a elementului plîndind de care dispune ».

Totuși, spune Odobescu mai departe, « puțin pînă acum cultivată noastră limbă » este în stare a permite traducătorului să urmărească de aproape, pas cu pas, modelul antic; ea-l va învăța să-i soarbă virtutea « și-l va face să-l învingă, supunîndu-se și asemuindu-se lui » ⁵.

În privința celei de a treia condiții impuse de o tălmăcire, o frumoasă și izbită redare românească a textului, Odobescu recomandă ca miezul să fie reprodus cu exactitate, să fie menajate toate ideile și nuanțele stilului și să sune românește. Deci, pe lângă cunoașterea ambelor limbi, traducătorul are datoria să serie o limbă românească aleasă și, totodată, și înțeleasă. Trei ani mai tîrziu, în 1877, într-un raport asupra unei probe de traducere din Plutarh ⁶, Odobescu reproduce cea mai mare parte din considerațiunile amintite și se ridică împotriva tendințelor latinizante excesive în limbă.

Un alt aspect care se desprinde din activitatea de propagator al interesului pentru studiile clasice este scrupulozitatea sa. Așa, de pildă, cu prilejul concursului pentru traducerea lui Caesar, la 12 august 1871, Odobescu, alcătuiind raportul Comisiei asupra celor 4 manuscrise prezentate, se simte obligat să spună pe față că ele au fost despicate de către comisie cu puțină cruzare, fiind comparate cu textul original; apoi între ele. Odobescu sublinia faptul că nici unul dintre concurenți n-a corespuns pe deplin condițiilor puse de a da o traducere perfectă, dar sîrguința lor de a realiza aceste condiții trebuie încurajată. În continuare adaugă: « aceasta pentru a da publicului, dacă nu pe Iulius Caesar, cel puțin o carte românească bună de citit » ⁷.

Unghiul critic din care privea tălmăcirile din autorii clasici se desprinde și din raportul asupra traducerii lui Dio Cassius, efectuată de Anghel Demetrescu. Concluziile lui Odobescu sînt astfel: « Deși are unele abateri, datorită ademenirilor traducerii franceze a lui Gros și Boissée, deși se împiedică uneori într-o frazeologie întortocheată și alteori alunecă în perifraze fără folos, dacă sînt înlăturate toate aceste pete oacheșe de pe fața manuscriptului, el prezintă o lectură lesnicioasă și plăcută, înțelesul textului este în genere reprodus cu exactitate și precizie, limba este aleasă și curgătoare; într-un cuvînt, Dio Cassius sub această formă pare a nu se simți strîmătorat și desfigurat în noua traducere și cititorul român va prețui într-însa la dreapta valoare pe scriitorul elen.

⁴ N. Lascu, *op. cit.*, p. 140—199.

⁵ *Ibidem*, p. 151—152.

⁶ *Ibidem*, p. 153.

⁷ Traducerea comentariilor lui Iulius Caesar în Odobescu, *Scrieri*, vol. II, 1887, p. 351—357; vezi și N. Lascu, *op. cit.*, p. 159.

Tradusă într-astfel, sau poate și ceva mai bineșor, istoria romană a lui Dio Cassius va fi o operă literară recomandabilă a limbii române⁸.

În urma acestui concurs, Anghel Demetrescu a fost premiat de Societatea Academică și însărcinat cu traducerea întregii opere. Traducerea s-a tipărit în 1878 și cuprinde 274 pagini.

În privința lui Polybiu, pentru care s-a prezentat un singur concurent, și acesta necorespunzător, Odobescu a studiat proba, respingînd-o⁹.

Propunerea pentru tălmăcire a lui Plutarh din Cheronea prilejuiește lui Odobescu o caldă pledoarie pentru *Viețile paralele*, lectură deosebit de apreciată de frunțașii revoluției franceze, de decembriștii ruși, reazem sufleteșc pentru poporul grec în timpul îndelungii robii turcești.

Făcînd comparație cu literatura franceză, unde Jacques Amyot a făcut din traducerea *Vieților Paralele* o scriere nemuritoare, într-o epocă în care limba franceză era încă în procesul ei de formare, Odobescu observa că nici limba română nu este mai strîns încheată, de aceea o traducere făcută în românește, așa cum Amyot a făcut-o în franțuzește, va fi lăudată și răsplătită de « Societatea Academică »¹⁰. Cu tot entuziasmul de care este însuflețit, Odobescu constată că probele de traducere prezentate stau mai prejos de prototipul unei bune traduceri în limba română și de modelul literar, ele nefiînd decît niște « nămolose și întunecate dibuiri ale concurenților ». Odobescu concludă că, premiînd asemenea traduceri, scopul literar și totodată moral al popularizării capodoperelor biografului antic printre români n-ar fi cituși de puțin atîns; Societatea Academică și-ar cheltui banii degeaba, iar publicul românesc ar rămîne « în deplină neștiință și deplină nepăsare de cele ce se vor fi povestind în întunecatul, zburlitul și mărăcinosul Plutarh ». În urma acestor observații, cere respingerea traducerilor și repetarea concursului « cu speranța că pe viitor concurenții se vor pătrunde mai bine de scopul și adevăratele tendințe ale Societății, cînd ea voiește să dea operelor clasice ale antichității drept de cetățenie în limba română »¹¹.

Tot lui Odobescu îi revine meritul de a fi propus pe lista autorilor de tradus, încă de la publicarea regulamentului de traduceri, pe Herodot, autorul rămas pe planul al 2-lea pînă la 1877¹². Cele cinci probe de traducere prezentate după prima publicare a concursului au fost studiate de o comisie avînd ca raportor tot pe Odobescu, care a insistat asupra dificultăților de a traduce pe Herodot din cauza « mobilității speciale » a prozei lui, cît și din cauza stilului lui, « așa de răsfațat ».

Punînd accent pe cerința recomandată traducătorului român de a păstra farmecul aceluia stil naiv și curgător, lipsit de orice pretenție, de orice emfază, grațioasă și nemăiestrită simplitate care s-a născut, nu dintr-o stăruitoare voință a autorului, ci din însăși natura graiului de care el s-a servit, raportorul constată că, față de aceste cerințe, autorii probelor s-au dovedit neputincioși. Deși ei au căutat să fie la înălțimea sarcinii lor, nici o probă nu reproduce cu destulă fidelitate toate aceste inflexiuni de înțeles ale scriitorului grec. În sfîrșit, « nici unul n-a nimerit a ni-l da pe românește, astfel cum el în realitate este în elinește. Deși nu pot fi premiate, spune în continuare Odobescu, emulația pe care aceste probe o dovedesc, nu poate decît a ne bucura și a ne da speranțe pentru viitorul literelor noastre clasice »¹³.

Din prezentarea acestor date rezultă entuziasmul, ardoarea lui Odobescu de a promova numai lucrări de valoare.

⁸ Analele Academiei Române, tom. V, 1872, p. 94—101; vezi și *Condițiunile unei bune traduceri din autorii elini și latini*, în Odobescu, *Scrieri*, 1887, p. 379—380.

⁹ Analele Academiei Române, tom. VII, 1874, p. 127.

¹⁰ Anale, tom. X, 1877, p. 4. Citat la N. Lascu, *op. cit.*, p. 178.

¹¹ Anale, tom. X, 1877, raport 54—69 citat la N. Lascu, *op. cit.*, p. 178.

¹² Anale, tom. X, 1877, p. 101 și 153 citat la N. Lascu p. 180.

¹³ Traduceri românești din *Herodot. Opere*, vol. II, ed. 1887, p. 483—497, vezi și N. Lascu, *op. cit.*, p. 180.

Fără îndoială că această activitate a lui Odobescu de promovare la noi a literaturilor clasice, care este, în fond, un aspect esențial al luptei pentru promovarea culturii românești, se baza pe o profundă cunoaștere a vieții și literaturii popoarelor antice.

Apropierea lui de comoara înțelepciunii antice s-a petrecut la o vîrstă tină, la acea vîrstă cînd mintea și sufletul absoarbe cu aviditate. Primul contact cu clasicii l-a avut cu prilejul lecțiilor luate acasă cu profesorul Birzotescu, sub supravegherea atentă a blajinei sale mame, Catinca (1811—1856), fiica doctorului Caracaș, de la care și-a însușit pe lîngă limba franceză și greaca modernă, cunoscută în egală măsură și de tatăl scriitorului, lucru ce rezultă din « Pagini regăsite », recent publicate de Geo Șerban. Tot în casa părintească, înainte de a fi ajuns vîrsta de zece ani, deprinsese cîte puțin din latină de la pastorul Rudolf Neumeister, parohul bisericii luterane din București, venit în țară ca preceptor în case particulare și care ulterior a predat la Colegiul Sf. Sava.

Entuziasmul lui Odobescu pentru antichitate avea să se trezească la lecțiile de « umanioare » de la Colegiul Sf. Sava, aflat pe atunci sub conducerea lui Petrache Poenaru, distinsul intelectual, fost discipol al lui Gh. Lazăr, unul dintre puținii oameni de cultură care și-au dat seama de importanța istorică a tezaurului de la Pietroasa, descoperit în 1837 și adăpostit ani de-a rîndul la colegiul în fruntea căruia se afla ¹⁴. Neîndoios că asupra copilului Odobescu va fi exercitat o deosebită atracție frumoasa colecție cu caracter arheologic, alcătuită din donații, printre care: inscripții romane, fragmente sculpturale, adunate în cea mai mare parte de prin Oltenia, material care mai tîrziu, în 1864, va constitui nucleul de bază pentru înființarea actualului Muzeu național de antichități.

Interesul lui Odobescu avea să sporească la Paris, unde poposise în toamna anului 1848 și unde avea să trăiască sub influența nemijlocită a revoluționarilor exilați din Principate, după înfrîngerea revoluției. Un rol în îndrumarea lui Odobescu pe drumul luminilor clasice l-a avut istoricul francez Alfred Dumesnil, un om de o vervă nesecată și un pătimaș îndrăgostit de frumos.

Sub îndrumarea istoricului Dumesnil, în octombrie 1851, înclinațiile lui Odobescu se conturează definitiv și ia hotărîrea să audieze cursurile de la Collège de France. Un curs deosebit de apreciat de Odobescu pare să fi fost cursul de filozofie greacă predat de Adolphe Franck, pe care scriitorul l-a frecventat de 2 ori pe săptămînă, așa cum reiese din manuscrisele cu nr. 5345 și 5348 de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, în care sînt rezumate 29 prelegeri, prima pîrînd data de 9 decembrie 1851, iar ultima 28 martie 1851. Forma definitivă dată acestor prelegeri este un indiciu că Odobescu revenea asupra notelor luate la curs, dîndu-le un aspect îngrijit. Lipsa oricăror alte însemnări marginale ar putea fi o mărturie că Odobescu intenționa să prezinte cîndva un curs de filozofie greacă sau poate chiar un curs general de filozofie, în care ar fi inclus și filozofia orientală, așa cum rezultă din manuscrisele amintite. Lecțiile poartă titlul: « Curs de filozofie veche. Ținut de Profesorul Franck de la Collège de France, 1851, Paris: Despre filozofia grecească înainte de Socrate ». Cum acest gen de preocupare a lui Odobescu n-a constituit obiectul nici unui studiu, ne îngăduim să atragem atenția asupra lui. Dăm în cele ce urmează începutul lecției despre Heraclit (lecția a X-a).

« Filozoful Eraclit născut la Efesu într-a 69-a Olympiadă; el n-a putut dar să fie nici elevul lui Diogene din Apolonia, nici al lui Anaximene și, mai ales nimenea nu pomeneste despre aceasta; alții zic că a avut drept dascăl pe pythagoricul Azos sau pe Xenofanes, întemeietorul Școalei din Elea; dar acestea sînt niște presupuneri fără de teme, că sistemul lui Xenofan ce admitea unimea nemiscătoare se deosebește întru totul d-al lui Eraclit, întemeiat pe unimea miscătoare. Eraclit însuși spune într-un fragment al său că n-a avut nici un dascăl, că s-a format singur și că nu crede decît într-insul.

¹⁴ A. I. Odobescu, *Istoria arheologiei*. Editat de prof. D. Tudor, Editura științifică, București, 1961, p. 9.

O așa someată afirmare ni s-ar părea nebunească, de n-ar fi explicată prin caracterul nesociabil al filosofului, prin mândria firească a unui spirit mare ce împinge mult înaintea știința și, în sfârșit, prin lipsa de o învățătură necurmată și transmisă d-a dreptul în școala ionică.

Singurul punct al tuturor filosofilor compunând stolul dinamistilor în școala ionică este cercetarea și analiza naturii și căutarea unui principiu al firii; de aceea ei cad cînd pe un element fizic, cînd pe altul ».

Lucrările lui Hesiod îl preocupă o bună perioadă de timp, așa cum reiese din însemnările făcute la sfîrșitul exemplarului hesiodic, aflat la Biblioteca Academiei sub cota II 41.812 și unde stă mențiunea « 1851—1852 aprilie ».

Exemplarul încărcat de exegeze marginale dovedește o strădanie juvenilă pasionată, pe care desigur că Odobescu o vedea încununată de o transpunere a autorului în limba română.

Un indiciu în această privință găsim în faptul că Odobescu a copiat textul lui Hesiod în două caiete, unul avînd textul însoțit de o traducere apropiată, iar altul prezentînd o traducere liberă ritmică. Aceste două manuscrise au fost semnate pentru prima oară de profesorul D. Păcurariu în *Scrieri inedite din tinerețea lui Odobescu*. Cele două lucrări sînt importante nu numai sub aspect documentar, ci și pentru reale calități literare.

Deopotrivă cu Hesiod a fost preocupat de Homer, care-i va umple răs timpul dintre mai și septembrie 1852¹⁶.

Tot acum trece la reprezentanții literaturii latine, și anume la Vergiliu. O călătorie la Londra, în august 1852, îl va face să vibreze de entuziasm în fața vestigiilor Partenonului, în fața metopelor ridicate din Grecia de lordul Elgin. Revenind asupra acestor impresii ce dăinuiau vii în inima lui, va reflecta astfel: « Surpăturile Partenonului, zdroboturile de statui ale lui Fidias cer o pană mai mare decît a mea, pentru a spune ce adîncă mărime e ascunsă sub cel mai mic creț al marmorii roase de vreme. Cîtă grăbire și cît nesațiu aveam atunci să le văz, atîta slăbiciune simt acum, pentru a spune cît sînt încă de sublim »¹⁶. Legate strîns de aceste preocupări trebuie considerate toate încercările lui Odobescu de a prelucra motive antice, așa cum o dovedesc manuscrisele rămase. În vederea compunerii unei drame, « Antigona », imaginase un cadru mitologic, cu un ospăț grec, un oaspete încununat cu roze, mirt, iasomie și iederă, cu viță, statui ale lui Bacchus, sclavi servind în vase de argint și de aur, purtate pe cap sau în mîini, lămpi grecești, mese de piatră, cupe, rapsozi cîntînd fapte istorice pe lire grecești¹⁷.

Lectura lui Herodot l-a dus la imaginarea unei drame avînd drept subiect pe divinul cîntăreț Arion, destinat pieirii și salvat de un delfin, la capul Tainaron.

Pentru povestea lui Arion, pe care voia s-o înveșmînte în purpura versului, fixase un plan care urmărea de aproape povestirea lui Herodot și din care desprindem următoarele momente: Arion este prezentat la cîrmă, ținînd pe genunchi o chitară și plectrul de fildeș. Vislașii îl ascultă cu fruntea încrețită. Cerul e albastru și marea lucie. Zefirul singur împinge corabia ce despice undele. Împrejurul corăbiei aleargă delfini sprinteni. Sfîrșind cîntarea, Arion se aruncă în apă. Un delfin ia pe spate pe poet. Ceilalți delfini îl însoțesc. Se adaugă la cortegiul lor Naiade și Tritoni. Astfel îl duc la piscul Tenarului, unde Arion se coboară, intră în templul lui Poseidon și mulțumește zeului. Apoi se întoarce la Corint, la Periandru, tiranul, unul din cei șapte înțelepți, la care se adună aceștia. Periandru îl răz bună dovedind pe tîlhari și chemînd împotriva lor răz bunarea lui Poseidon¹⁸.

¹⁶ Vezi *Limbă și literatură*, III, p. 237—244; cf. și ms. tom. 4987.

¹⁶ Geo Șerban, în Odobescu, *Pagini regăsite*. Studii și documente, București, EPL, 1965, p. XXIII.

¹⁷ Geo Șerban, *op. cit.*, p. XXIII—XXIV.

¹⁸ Vezi ms. 4935, folio 87—88 și Geo Șerban, *op. cit.*, p. XXIV.

Contactul lui Odobescu cu literaturile antice ajunsese la un grad înalt de specializare, de vreme ce-și asumă răspunderea să susțină în 1856 un curs public de literatură greacă. Cît privește cunoașterea literaturii latine, dăduse o probă convingătoare în acea schiță amplă, din 1855, intitulată *Satira latină*¹⁹.

Preocupările clasice ale lui Odobescu au atras atenția unor cercetători ca C. Litzica, care în *Convorbiri literare*²⁰, ca un omagiu adus fostului său profesor, publică rapsodia I din *Iliada* și *Odissea*, mimii lui Herondas și cartea I din *Georgice*.

De asemenea C. Grigoraș, într-un articol publicat în 1930, se arată « dornic de a consolida cu ceva edificiul ridicat »²¹.

O contribuție de deosebită valoare la cunoașterea și adîncirea personalității lui Odobescu este aceea adusă de Geo Șerban, în volumul recent tipărit. Contribuția prof. D. Păcurariu a fost menționată mai sus.

Dintre lucrările de tinerețe ale lui Odobescu o mențiune aparte merită traducerea lui Hesiod, și o merită cu atît mai mult într-o vreme cînd Hesiod oferă un material de abundență exegeză atîtor și atîtor cercetători, ca Jacques Schwartz, în lucrarea tipărită la Paris în 1960, Heinz Munding (1951) sau prof. vienez Albin Lesky (1955). Asupra acestui subiect ne propunem să revenim.

Dar marea și adîncă familiarizare a lui Odobescu cu lumea grea de gînduri a grecilor și romanilor nu apare nicăieri mai armonios prezentată ca în acel curs de arheologice, pe care l-a profesat în 1874 la Universitatea din București. Era pentru prima dată cînd această disciplină se făcea auzită în învățămîntul nostru superior. Cele 15 lecții ținute de Odobescu în intervalul 22 octombrie 1874 și 14 martie 1875 au fost audiate cu însuflețire de studenții facultății și de un numeros public din afară. Cursul acesta a fost revizuit și publicat într-un volum apărut în 1877, care are meritul de a fi primul curs universitar tipărit la noi în țară. *Istoria arheologiei* este considerată o operă originală, întrucît în întreaga literatură universală nu apăruse și nu a apărut încă o lucrare care să trateze această problemă pe un plan atît de vast și într-o formă științifică atît de viguroasă.

Pînă astăzi nimeni n-a mai scris o istorie a arheologiei în care să fie cuprinsă Antichitatea și Renașterea într-o expunere pe cît de amplă, pe atît de științifică și fermecătoare.

Am socotit o datorite prezentarea acestui aspect « clasic » al activității lui Al. Odobescu, la împlinirea unui secol de la data cînd forul suprem tutelar al culturii românești și-a înscris în program « înzestrarea literaturii noastre cu bogate tîlmăciri din autorii greci și romani ».

¹⁹ *Satira latină. Disertație istorică, critică și literară*. În *Revista Română*, București, 1861, p. 259—272.

²⁰ Vol. XLI, 1907, p. 1123 și urm.

²¹ *Traducerile lui Al. Odobescu din clasici, 1847—1851*. Cu o prefață de Em. C. Grigoraș. București, 1930, 42 p.